

**Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка  
Філософський факультет  
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України  
Центр гуманітарної освіти НАН України**

**Читання пам'яті Івана Бойченка – 2018  
Людина. Історія. Господарство**

**Всеукраїнський круглий стіл  
(26 жовтня 2018 року)**

**МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ**

**Київ  
«Знання України»  
2018**

**В'ячеслав Артюх,**  
доцент кафедри філософії  
Сумського державного університету (м. Суми)

## ПРО ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ ІСТОРИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ ВОЛОДИМИРОМ ЮРИНЦЕМ

20-ті роки були тим періодом, коли більшовицький варіант марксистської філософії лише починає утверджуватися, сталінський інтерпретативний канон, який остаточно перетворив цю філософію в ідеологічну закостенілу догму ще не склався і тому деяке розмаїття інтерпретацій було можливе. Головне, що філософська думка в цей період функціонувала як не вироблення нових, а лише як інтерпретація вже наявних ідей. І саме на рівні їх інтерпретацій можна говорити про якісь елементи творчості в більшовицькому варіанті марксистської філософії.

Одним із найвідоміших марксистських філософів у советській Україні цього періоду був Володимир Юринець (1891–1937). У зв'язку з публікацією російського перекладу першого (1924 р.) і другого (1921 р.) розділів «ранньої» роботи Маркса й Енгельса «Німецька ідеологія» (1845-1846), а потім і її «повного» виходу в 1932 році перед українськими філософами-марксистами постала проблема актуалізації змістового наповнення основних понять цієї праці. В. Юринець у своїх статтях подає свій варіант інтерпретацій таких категорій матеріалістичного розуміння історії як «ідеологія», «самовідчуження», «опредметнення», «товарний фетишизм».

**Ідеологія.** Ідеологія у нього, по-перше, на духовному рівні відображає інтереси панівних прошарків суспільства, по-друге, вона має ілюзорний характер («хибна свідомість») тому, що впирається, врешті-решт, у відчужений характер праці при капіталізмі. У ленінському тлумаченні, коли той говорить про «наукову ідеологію», «ідеологія» розповсюджується на колективну свідомість експлуатованого робітничого класу. І, далі, як ідеологія робітничого класу вона позбавляється ілюзорного характеру. Саме такі протилежні тлумачення змістовного наповнення «ідеології» («хибна», ілюзорна свідомість / «наукова» ідеологія) створює ту ситуацію смислової напруги, яку філософи цієї доби намагаються долати через застосування категорії діалектичної суперечності. В. Юринець у статті «“Німецька ідеологія” Маркса й Енгельса у зв'язку з деякими питаннями діалектичного й історичного матеріалізму» (1927), щоб довести, що ідеологія є не лише «ілюзорна свідомість» вдається до інтерпретації відповідних фрагментів з «Німецької ідеології». Він доходить висновку, що Маркс і Енгельс вказали, по-перше, на передумову виникнення моменту ілюзорності в ідеологіях, а це виникнення поділу праці на фізичну та духовну (Юринець 1930а, 38). Розподіл праці приводить до того, що тепер уже

філософи-ідеологи можуть уявляти, ніби думка має таку ж саму реальність як і матеріальна дійсність. Саме усамостійнення сфери духовності приводить до непомічання її залежності від сфери матеріального виробництва, абсолютизації царини «чистої думки» і, як наслідок, перекрученого бачення соціального буття. По-друге, Маркс і Енгельс вказали на джерела ілюзій. Ними постають високий рівень суперечності між продуктивними силами та виробничими відносинами. Саме тоді представники панівних класів втрачають «всю історичну орієнтацію» (Юринець 1930а, 40) і сама соціальна реальність в їхній свідомості набуває ілюзорних рис. Ще одним джерелом ілюзій постає слабкий розвиток продуктивних сил (Юринець 1930а, 40). Та суспільна свідомість не обов'язково неправильно відображає реальність («свідомість *може*, а не *мусить* стати ілюзорною» (Юринець 1930а, 39)). Оскільки свідомість є не чим іншим як усвідомленням наявної практики і цей момент адекватного, «невивихненого» зв'язку між свідомістю і праксисом Маркс і Енгельс, на думку В. Юринця, закріплюють за історично прогресивним класом – робітничим, то можна говорити й про «пролетарську ідеологію», «більшовицьку ідеологію» чи «наукову ідеологію». Як бачимо, В. Юринець у марксовому розумінні ідеології особливу увагу акцентує на парі опозиційних категорій «істина-хиба», хоча в «Німецькій ідеології» зустрічається й інший вимір смислового наповнення «ідеології». Мова йде про те, що «ілюзія» не тотожна «хибі», а ілюзорний характер ідеології породжується самою реальністю й існує у її складі, а не привноситься кимось ззовні, тобто не з життєвого досвіду. Це, швидше, *самоілюзія* реальності, породжена, з одного боку, частковим і обмеженим характером людської практики, далі – центрування людиною свого партикулярного способу існування, ну й потім - винесення його поза межі своєї частковості. У цьому непомічанні людиною частковості й історичності її власного буття і розуміння його як загального – суть ідеологічного самообману (ілюзії).

Як би там не було, але рівень ідеологічної надбудови саме через зв'язок з економічним базисом позбавляється самостійного значення і саме на рівні цієї «останньої інстанції» (Енгельс) можна стверджувати, що «тільки з дійсного процесу життя ми можемо зрозуміти й вивести, з'ясувати розвиток ідеологічних відсвітів і відзвуків цього життя» (тут В. Юринець схвально цитує Маркса) (Юринець 1933а, 205).

Ідеологія як система раціоналізованих уявлень про суспільство, що ще й виправдовує та легітимізує конкретний соціальний порядок має двосторонні «відносини» з економічним базисом: крім того, що ідеологічні феномени можуть мати самостійне значення вона ще мати й зворотній вплив на економіку. Тому розуміння надбудови та ідеології як її складової лише як одновекторного відображення економіки у духовні форми, як своєрідної «фотографії» економічного базису В. Юринець характеризує, критикуючи

історіософію Д. Донцова, як «сплутування детермінізму з фаталізмом» (Юринець 1930а, 208).

**Відчуження.** Іншим поняттям, зміст якого активно тлумачиться українськими марксистським філософами цієї доби є поняття відчуження (самовідчуження). За К. Марксом в експлуататорських суспільствах і продукти людської праці, й сам процес праці та й «сутнісні сили» людини стають чужими цій людині і починають панувати над нею. Відчуження всіх цих елементів постає як самовідчуження людини. Самовідчуження В. Юринець визначає як «рух людських самовідношень», що уявляється «як рух речей» (Юринець 1927, 262).

Людина, існуючи по-людськи, не може не працювати, результатом такої праці постає створення предметів, як результатів людської дії. Предмет – це опредметнена праця. Опредметнення – це процес втілення в предметові людських знань, умінь і навиків. Предмет тоді – це продовження самої людини, це «людський» предмет. І лише на тих етапах людської історії, де існує приватна власність на засоби виробництва і, як наслідок, експлуатація людини людиною опредметнення для експлуатованих прошарків суспільства постає як втрата вироблених ними ж предметів. Вироблений предмет постає як чужий їм і зв'язки людини з таким відчуженим предметом в умовах приватновласницьких суспільних відносин – це панування світу предметів над людиною. Приватновласницькі міжлюдські відносини породжують розуміння опредметнення лише як реалізацію людиною своєї власницької корисливості. Не лише предмети, ставши чужими, починають панувати над людиною, перетворюючи її в засіб, а себе в мету, а через привласнені, але насправді чужі предмети встановлюється й ситуація такого виду міжлюдських відносин як експлуатація, тобто панування людини над людиною. При капіталізмі не лише предмет, а й сам процес його створення – праця, відчужується від творця предметів. Тобто, сам процес праці як дія, що виходить із самої людини постає як щось зовнішнє по відношенню до робітника, вона викликає почуття незадоволення і сприймається як примус. І, навпаки, людина відчуває себе вільною лише тоді, коли вона не працює. Тому рух до комунізму у В. Юринця стандартно-марксистський – це подолання ситуації самовідчуження. У статті «Філософська генеза Маркса» він пише: «Концепція самовідчуження... об'єднується у Маркса з комунізмом, як з практичним рухом, що має за мету знищення світу, ворожого для робітника, і створення світу, в якому його праця буде вільним виявом його ініціативи, здатности, таланту; знищення самовідчуження – це знищення праці як примусу» (Юринець 1933b, 100).

Тут же він пояснює, в якому напрямку «молодий» Маркс змінив розуміння категорії «самовідчуження» в порівнянні зі своїми вчителями – Гегелем і Фюрбахом та пов'язане з ним поняття «практичного руху». «Самовідчуження Гегеля полягало в опредметненні суб'єктивних змістів і ставленні себе в залежність від цих змістів, в чому й полягає пізнавчий процес.

Самовідчуження у Фоєрбаха йшло по гегелівській лінії, але притиск він ставив на факті відривання *людських* зміслів від людини і творення фантастичних дійсностей» (Юринець 1933b, 99).

Рух до комунізму можливий не через зміну своєї внутрішньої суб'єктивної дійсності, а через практичну дію (революцію) до зовнішньої по відношенню до людини соціально-політичної реальності.

**Опредметнення, уречевлення, фетишизація.** Определення на етапі приватновласницьких капіталістичних відносин не лише породжує ситуацію відчуження, а ще й конкретизується як уречевлення («орічевлення» – у В. Юринця), тобто коли відносини між людьми постають у вигляді відносин між предметами. Ну, а одним із виявів уречевлення постає феномен фетишизації предметів: світ вироблених людиною предметів уявляється «живим», перед ними схиляються і їм поклоняються як якимось кумирам, так ніби вони володіють «силою». Міжлюдські відносини опредметнюються, а предмети оживають – така ситуація постає як результат самовідчуження людини в умовах капіталістичної дійсності. В. Юринець говорить не лише про схиляння перед предметами чи уречевлення міжлюдських відносин, але про «фетишизацію всіх культурних процесів» (Юринець 1930b, 109) на сучасному етапі розвитку буржуазного типу суспільства. Та на різних етапах розвитку капіталізму фетишизація виконувала різні функції.

«Фетишизація певних природніх і суспільних законів була на світанку розвитку буржуазного суспільства стимулом цього розвитку. Переконавання, що новий лад не є витвором людей, а виникає із якихось глибших позалюдських сил, що він не є конвенціональний, а природній закон, окрилювала розмах нової кляси, була однією з форм плодотворних самоілюзій. «Невблаганні закони» капіталізму, які розглядали як закони природи, створювали обстанову бойового оптимізму, історичного радісного піднесення, притаманного першій половині 19-го сторіччя. Але хід часу, коли стеля капіталізму почала вищірюватися небезпечними щілинами, – справа змінилася до ґрунту. Орічевлення стало виправданням злого сумління буржуазії. Біологічні, расові теорії суспільства були вже не формами ідеологічного наступу (як би це виглядало на перший погляд), а оборони перед атакою марксизму» (Юринець 1930b, 109).

Та фетишизація ("орічевлення") притаманна не лише капіталістичному суспільству, вона можлива і в «системі пролетарської культури» доби соціалізму. На думку В. Юринця гіпертрофована увага до економічної складової історичного матеріалізму у конкретних умовах будівництва соціалізму в «советській» Україні може стати «джерелом нових фетишизацій» (Юринець 1930b, 109). Приміром, на рівні художньої творчості, коли молоді українські поети, захопившись зображенням величі економічного зростання, «могутнього ритму праці Херсону, Одеси, Маріуполя» забули про людину – це також

«фетишизм – хвороба орічевлення суспільних взаємин, спадщина буржуазної психіки» (Юринець 1928, 256).

Комуністичне суспільство – постеконімічне суспільство. Може тому В. Юринець, так прагнучи його, й акцентує особливу увагу на позаеконімічних факторах розвитку людської історії.

### **Список використаних джерел**

- Юринець В. М. (1927) Хвильовий як прозаїк. У: *Червоний шлях*. 1927. № 1, 253-268.
- Юринець В. (1928) *Павло Тичина. Спроба критичної аналізи*. Харків: Книгоспілка, 115 с.
- Юринець В. (1930а) *Філософсько-соціологічні нариси*. Харків: ДВУ, 235 с.
- Юринець В. (1930б) До проблеми соціалістичної культури (Вступ до книги «Микола Бажан»). У: *Червоний шлях*. 1930. № 2, 106-118.
- Юринець В. (1933а) Значення «Німецької ідеології» Маркса-Енгельса для філософської генези марксизму. У: *До п'ятидесятиріччя смерти Карла Маркса*. Філософський збірник. Харків: Пролетар, 1933, 204-222.
- Юринець В. (1933б) Філософська генеза Маркса. У: *До п'ятидесятиріччя смерти Карла Маркса*. Філософський збірник. Харків: Пролетар, 1933, 19-110.